

QORAQALPOG`ISTON HUDUDIDA O`SIMLIK QATLAMINING JOYLASHISHI VA RIVOJLANISHI

M.Ya.Radjapov

katta o`qituvchi, Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

G.Eshpanova

geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo`nalishi talabasi, Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

A.S.Jiyemuratov

geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo`nalishi talabasi, Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika institute

Резюме: *Maqolada Qoraqalpog`iston hududidagi o`simlik qatlamining joylashishi va rivojlanishi haqida fikr yuritilgan.*

Тayanch so`zlar: *Tabiat, o`simlik qatlami, tabiiy sharoit, del`ta, tuproq qatlami, namlik darajasi, sho`rlanish darajasi, to`qay massivlari.*

Резюме: *В статье рассматривается размещение и развитие растительного покрова на территории Каракалпакстана.*

Ключевые слова: *Природа, природные условия, растительность, дельта, почвенный слой, уровень влажности, уровень засоленности, тугайные массивы.*

Summary: *The article discusses the placement and development of vegetation cover in the territory of Karakalpakstan.*

Key words: *Nature, natural conditions, vegetation, delta, soil layer, humidity level, salinity level, tugai massifs.*

Qoraqalpog`iston hududida o`simlik qatlamining joylashishi va rivojlanishi, uning umumiy tabiiy sharoitlariga, ayniqsa bizning respublikaning tuproq qatlamining namlik va tuproqning sho`rlanish darajasiga bevosita bog`liq.^{1 2}

Amudaryo hozirgi del`tasining juda ko`p bo`limini botqoqli-o`tloqli tuproqlardagi qamishzorlar va to`qaylar egallaydi. Bu o`simliklar egallab turgan territoriya Orol dengizi qirg`og`iga tutashib, Bo`rlitov ustyurtligida joylashgan deyarli teng tomonli katta uchburchak formasiga ega.

Qamishzorlar, odatda yozda suv olib ketuvchi botiq erlarga moslashgan bo`ladi, bu joylarda qamishdan boshqa ekan, urug`, kedirlar ham keng tarqalgan.

¹ **Коровин Е.П.** Растительность Средней Азии и Южного Казахстана. Кн.І. Ташкент, АН УЗССР, 1961.

² **Дробов В.П.** Тугайная древесная и кустарниковая растительность Каракалпакской АССР. Мат.по произв. силам Узбекистана, вып.І. Каракалпакская АССР. Ташкент, АН УЗССР, 1950.

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Zaxsiz quruq erlarga to`qay o`simliklari moslashgan bo`lib unda bo`yan, yantoq, bug`doyiq, qizil kendir, urug`, ajiriy, yulg`un, qorabaroq, sho`ralar bilan bir qatorda to`qayning yuqori yarusida to`rong`il, jiyda va tollar uchraydi.

To`qaylarning asosiy massivlari Shabboz, Boday, Nazarxon, Nurumtubek va Shortanbaylarning atrofida to`plangan. Ayrim joylarda keng maydonni egallagan yulg`unzorlar ham uchraydi.

Amudaryo del`tasining g`arbida Ustyurt, sharqida Qizilqum bilan chegaradosh bo`limlarining er osti suvlari bir qancha chuqurlikda bo`lganlikdan, bu territoriyalarga yulg`un, yantoq, quyonsuyak, temirtikanak, itsiygak o`xshash o`simliklar xarakterli.

Qoraqalpog`iston Qoraqumining ko`pchilik hududida asosan oq saksovul va rang ko`p uchraydi. Ulardan boshqa chalov, juzg`un, qum akatsiyasi, juvsan, govraak, arpag`an, lolagul, qum pechak, boyalish, qizilcha va saksovullar, tuprog`ining tarkibida tuz ko`proq uchrovchi hududlarda toshbuyurgin va sarsazanni ko`ramiz.

Qoraqalpog`iston Qizilqumining shimol bo`limidagi qadimgi allyuvial qayirlari uchun har er, har erde juvsan, qora saksovul, yulg`un yoki sho`ra bilan aralash o`suvchi buyurginlar xarakterli.

Qoraqalpog`iston Ustyurtida buyurgin, juvsan va boyalish uchraydi. Ular o`zaro birikib, odatda aralash turda o`simliklar guruhini (komplekslarini) paydo qiladi. Ulardan boshqa Qoraqalpog`iston Ustyurtida, saksovul, kayrovuq, qoramıq, oq yulg`un, tereskan, karmak, tosh buyurgin kabi buta o`simlari uchraydi. Shuningdek chitir, abelek, qo`ng`irbosh, arpag`an, buzovbosh, bug`doyiq, seta va boshqa shunga o`xshash bir yillik o`simliklar ham o`sadi.

Qoraqalpog`iston Ustyurti umumiy olganda tekislik territoriyalarga, bir xil tuprog` tarkibi va keskin kontinental iqlimiga ega bo`lishiga qaramasdan uning shimoldan janubga cho`zilib joylashishi sababli o`simliklarning soni va hajmi bo`yicha uning ayrim hududlari bir-biridan ajralib turadi.

Masalan, Qoraqalpog`iston Ustyurtining shimol bo`limida ko`pincha boyalish-buyurgin o`simliklari guruhi uchraydi. Bu o`simliklar egallagan maydon odatda 1-2 ming kvadrat metrdan ortmaydi. Bu joylarda juvsan boyalish bilan buyurginlarga qaraganda siyrak uchrashadi. Shuningdek Qoraqalpog`iston Ustyurtining markaziy bo`limi har xil juvsan buyurgin guruhlari bilan buyurginlarning ko`proq uchrashi xarakterli. Buyurginlar uning shimoli-g`arbiy bo`limida ko`p uchraydi. Ustyurtning Qoraqalpog`iston bo`limining janubi uchun buyurgin, govraak assotsiatsiyalariga kiruvchi o`simliklar guruhlari xarakterli.

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Qoraqalpog`iston Ustyurtining deyarli barcha hududida har joy har joyda orol ko`rinishida saksovol massivlarini uchramiz. Saksovol massivlari ayniqsa, Churuk qudug`ining shimoli-sharqida, Borsakelmas botig`ining shimoli-g`arbida va Qorabovur tepaligining janubida juda ko`p.³

Qoraqalpog`istonning er yuzasida balandligi va joylashgan yo`nalishi bo`yicha har xil orol-orol ko`rinishida bir necha qoldiq ustyurtliklar va «tog`lar» bor. Ularning eng kattalari: Sulton Uvays tog`i, Beltov, Qusxanatov, Qiziljar, Bo`rlitov, Qirantov va b. Ular er osti va er usti suvlariga boy Amudaryoning del`tasida yoki juda quruq sharoitga ega Qoraqalpog`iston Qizilqumida joylashgan, ular atrofidagi tekislik territoriyadan ajralib, o`zgacha o`simliklar dunyosiga ega. Ularda juvsan, kayrovuq, boyalish, tog` piyazi, govrak, tog` pechak, tog` juzg`ini, qirqbo`g`in, buzovbosh va izen o`sadi.⁴

Amudaryo del`tasidagi qamishzorlar bilan to`qaylar egallagan maydon sharq va g`arb tomonidan suvg`orilib ekiladigan hududlar Bilan o`rab olingan. Bu kishilik jamiyatining ko`p yillik xo`jalik xizmati bilan barpo bo`lgan Qoraqalpog`istonning haqiqiy voha bo`limi. Ular asosan o`tloqli va o`tloqli-taqirli tuproqlarda joylashgan.

Insonning ko`p yillar davomida xizmati Amudaryo del`tasidagi o`simliklar qoplaminin bir qancha o`zgarishiga sabab bo`ldi. Vohaga xos hisoblanuvchi madaniy o`simliklarning ko`p sonli vakillari bor.

Qoraqalpog`istonda texnik ekinlardan paxta, donli ekinlardan sholi, jo`xori, arpa, bug`doy, tariq, moy beruvchi o`simliklardan: kungaboqar, kunjut, zig`ir, dukkakli o`simliklardan: mosh, loviya, beda, poliz ekinlaridan karam, bodring, qovun, qovoq, oshqovoq, pomidor, sabzi, kartoshka, piyaz, baqlajon, rediska, qalampir, sholg`om, turp, em-xashak ekinlardan - sudanka ekiladi. Mevali daraxtlardan Qoraqalpog`istonda uzum, olma, nok, shaftoli, o`rik, chiya, qorali, behi va b. keng tarqalgan. Dekorativ daraxtlar va buta o`simliklar ham (terak, oq tol, qora tol, gujum, tut daraxti t.b.) ayniqsa shahar va aholi punktlarda ahamiyatli o`rinni egallaydi. Bu ekinlar territoriyasining asosiy bo`limini paxta egallaydi. ekin maydonning kattaligi bo`yicha ikkinchi o`rinda bug`doy, sholi, jo`xori, makkajo`xori va beda turadi.

Har xil yovvoyi o`simliklar ekin maydonlarida, polizlarda, bog`larda va aholi punktlari joylashgan zonalarda uchraydi. Ularga pechak, mushukquyruq,

³ Алланиязов А.А., Викторов С.В., Пельт Н.Н. Экологические аспекты освоения пустыни Устюрт. Ташкент, «Фан», 1984.

⁴ Шербает Б.Ш. Флора останцевых возвышенностей и низкогории Каракалпакии. Ташкент, «Фан», 1978.

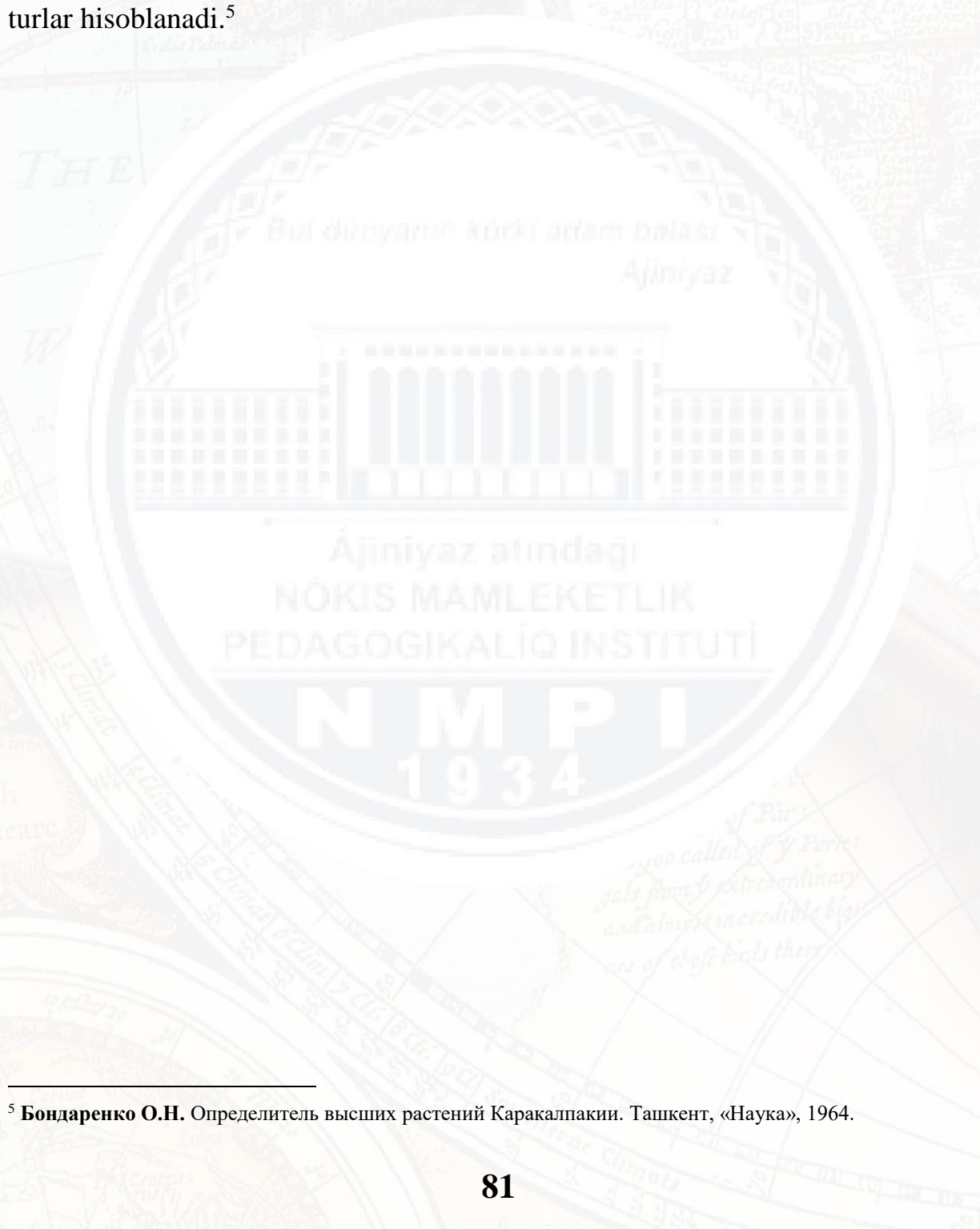
“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

bo`yan, suv o`ti, yantoq, kakra, bug`doyiq, qamish, oqbosh, takasoqol, qirqbo`g`in, ituzum, isiriq, changal va sho`raning bir necha turlari kiradi.

O`ziga xos o`simliklari bilan bo`z va qo`riq erlar ajralib turadi. Ularga hududning er osti suvining sathiga va tuproqning mineralizatsiyasiga qarab har xil o`simliklar (yulg`un, yantoq, qorabaroq, oqbosh, itsiygak, quyonsuyak, temirtikanak va b.) xarakterli.

Umumiy olganda hozirgi vaqtgacha Qoraqalpog`istonda uchraydigan o`simliklar to`liq o`rganilib, sistemalashtirilib tamomlanmagan. Yuqori darajali o`simliklarning faqat 900 turi aniqlangan. Ularning 800 ga yaqin turi yovvoyi turlar hisoblanadi.⁵

⁵ Бондаренко О.Н. Определитель высших растений Каракалпакии. Ташкент, «Наука», 1964.